

**МОРФОЛОГІЯ І СЕМАНТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТРИПІЛЬСЬКИХ КЕРАМІЧНИХ
ІДІОФОНІВ ОВАЛЬНО-ВИТЯГНУТОЇ ТА АНТРОПОМОРФНОЇ ФОРМИ**

Олійник Ольга – кандидат мистецтвознавства, доцент,
Львівська національна музична академія ім. М.В. Лисенка, м. Львів
<https://orcid.org/0000-0002-4363-0200>
DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.744>
oola5064@gmail.com

Стаття присвячена аналізу морфології та семантичній інтерпретації калаталець овально-витягнутої форми, а також калаталець у вигляді антропоморфних посудинок раннього, середнього та пізнього етапів Трипільської цивілізації. Встановлено походження овально-витягнутої форми калаталець раннього Трипілля (Лука-Врублівецька, Солончени) та їх зв'язок із сакральною сферою. Здійснено семантичну інтерпретацію орнаменту амфороподібного калатальця середнього етапу Трипілля (Кліщів). Проаналізовано антропоморфні калатальця у формі посудин-гличиків пізнього етапу Трипілля (Вихватинці). Контекст їх знахідок і запропонована автором статті семантична інтерпретація дозволили визначити їх функції як обрядово-ритуальних атрибутів. Спростовано визначення їх первісних функцій як дитячих іграшок.

Ключові слова: ідіофони, калатальця, класифікація Горнбостеля-Закса, музична археологія, Трипільська цивілізація.

Постановка проблеми. В історії давніх землеробських суспільств Європи одним із найяскравіших явищ є Трипільська цивілізація, яка від кінця VI – перших століть III тис. до н. е. існувала на теренах сучасних держав України, а також Молдови та Румунії, де отримала назву культура Кукутень.

У публікаціях археологічних джерел керамічні ідіофони (*idio* з грецької – свій, особливий, *фон* – звук) зазвичай визначають як «брязкальця» або «іграшки-брязкальця». В інструментознавстві існує чіткий поділ цих шумових ідіофонів за їх конструктивними ознаками та способом видобування звуку [25; 14–17].

Брязкальцями визначають інструменти, в яких звук продукують предмети, що володіють фонічними властивостями. Під час струшування вони вдаряються між собою, утворюючи дзвенячі брязкітливі звуки. *Калатальцями* визначають інструменти, в яких предмети, що знаходяться в середині корпусу, не володіють фонічними властивостями. Під час струшування вони б'ються (калатаються) об стінки, продукуючи таким чином звук.

За міжнародною систематикою музичних інструментів, до *брязкалець* належать відмінні за конструкцією різноманітні ідіофони, серед них – *шнурові брязкальця* (Strungrattles) (класифікаційний код 112.111) [25; 15]. Вони складаються з нанизаних на шнурок предметів (черепашок, шкаралуп горіхів тощо), які під час струшування, вдаряються одне об одне, утворюючи специфічний звук – брязкання (рис. 1 а). Іншим їх різновидом є *стрижневі брязкальця* (Stickrattles) (класифікаційний код 112.112) [25; 15]. Вони складаються з металевих пластинок або маленьких кілочок, нанизаних на стрижень або на більше кільце. До стрижневих брязкалець належить єгипетський систрум, а також «шумливий браслет», знайдений в Гордіївському могильнику (кінець XIV – XI ст. до н. е.) (с. Гордіївка, Вінницька обл., Україна) (рис 1 б).

Окремим різновидом за будовою та способом утворення звуку є *калатальця*. Їх виготовляють із глини, висушеного гарбуза та інших матеріалів. Калатальця складаються з порожнистого корпусу, всередині якого знаходиться декілька глиняних кульок, камінчиків або зерен, які при струшуванні вдаряються об стінки корпусу, утворюючи звук. Вони належать до класу *посудинних струшуваних ідіофонів* (Vesselsrattles) (112.13) [25; 15] (рис.1 в).

Усі трипільські керамічні ідіофони у вигляді тварин, птахів, посудин та антропоморфних фігурок за міжнародною систематикою музичних інструментів належать до класу посудинних струшуваних ідіофонів – калаталець.

Керамічні калатальця доби неоліту – раннього залізного віку археологи знаходять на території Українського лісостепу, у Верхньому та Середньому Подніпров'ї, в басейні Північного Дінця, а також за межами України – в Молдові, Білорусі, у верхній і середній течіях Десни, у Волзько-Окському межиріччі. Вони мають різні форми. Часто їх знаходять біля жертовників разом із культовими предметами, зокрема мініатюрними посудинками. Р. Грубер, видатний дослідник музичної культури Давнього Світу, досліджуючи питання походження та первісного розвитку музичного інструментарію, писав, що «... калатальце, деградоване у наш час до статусу дитячої іграшки, було надзвичайно розповсюдженим, найбільш популярним музичним інструментом у докласових суспільствах і нерідко було атрибутом вождя» [6; 137].

Огляд останніх публікацій. Найбільш дослідженими є калатальця у вигляді птахів [1; 189–192, 9; 67–72, 13; 108–109, 22; 42–59, 23; 67, 18; 134–141]. Їх трактують як втілення культу Богині-Птахи або ж

іпостасі Великої Богині-Матері, яка була однією з життєдайних богинь хліборобів неолітичної та енеолітичної доби Південно-Східної Європи [24; 3–17, 3; 105–107, 115–117, 5; 282–284].

Мета статті – з'ясувати походження овально-втягнутої форми калаталець раннього етапу Трипілля, а також здійснити семантичну інтерпретацію орнаменту амфороподібного калатальця середнього етапу Трипілля та антропоморфних калаталець у формі посудин його пізнього етапу та показати їх зв'язок з образом Богині-Матері.

Виклад дослідницького матеріалу. Калатальця овально-втягнутої форми були знайдені на ранньотрипільських поселеннях Лука-Врублівецька на Дністрі (с. Врублівці, Хмельницька обл., Україна), Солончени I (поблизу с. Солончени, Резинський р-н, Молдова), що датуються V тис. до н.е., а також поблизу с. Бодаки (Збаразький р-н, Тернопільська обл., Україна), яке належить до періоду середнього Трипілля (В II) (4100–3600 рр. до н. е.). Калатальце з Луки-Врублівецької виготовлене з обпаленої глини з нерівномірно потовщеними стінками (рис. 2 а). Поздовжній діаметр складає 6 см, поперечний – 3 см. Всередині знаходилося дванадцять мініатюрних глиняних кульок діаметром до 5 мм. [2; 201]. Подібне за формою, але розбите калатальце походить із Солончени I. Воно відрізняється від попереднього тим, що всередині знаходилося лише п'ять глиняних кульок [15; 61].

Зазначимо, що овально-втягнута форма калаталець є характерною виключно для раннього етапу Трипілля (5000–4600 рр. до н. е.). Калатальце з Бодаків, що датоване середнім етапом Трипілля, на даний час є унікальною і поодиноким знахідкою. Існує думка, що ці калатальця відтворюють яйце [19; 51]. Однак археологічні дослідження свідчать, що трипільці не тримали в господарстві домашніх птахів. Не виявлено також шкаралуп від яєць. Знайдені орнітоморфні глиняні фігурки та калатальця у формі птахів відтворюють винятково диких представників родини курячих – дрофу, куріпку, дику курку, а також качку. Це свідчить про те, що в духовній культурі трипільців особливе значення мали птахи, а не яйця. Археолог В. Корпусова зазначає, що трипільські калатальця з глиняними кульками всередині мали різноманітну форму – людини, тварини, зерна злаку, проте жодного разу не мали форму яйця [10]. Дійсно, калатальця за овально-втягнутою формою нагадують зерно пшениці-двозернянки, яка мала особливе значення в трипільському господарстві (рис 2 б, в). Зерна пшениці додавались до глиняної маси, з якої виготовлялись жіночі фігурки, знайдені у Луці-Врублівецькій, що втілювали образ Богині-Матері, родючості. Трапляється чимало жіночих фігурок з порожнинами в області тазу. Зокрема, в Нових Русештах I (Молдова) знайдено фігурки, в черевну порожнину яких було покладено дві глиняні овальні кульки, що символізують зародок, «зерно життя» (рис. 2 г). Дослідники пов'язують фігурки з ознаками вагітності, з весняним циклом, воскресінням природи та початком польових робіт [12; 65], а також із культом родючості та аграрними обрядами [2; 251].

Важливим для з'ясування функції калатальця у формі зерна з Луки-Врублівецької є контекст його знахідки. Його виявили у заглибленні № 5, яке було ландшафтним святилищем [4; 50–51]. Це свідчить про те, що цей ідіофон не був дитячою іграшкою, а використовувався в ритуалах, які здійснювалися в цьому святилищі. Крім великої кількості уламків кераміки, орнітоморфної посудини, черепашок з отворами (намісто?), двох фаланг биків з одним просвердленим отвором, які ще з доби палеоліту визначаються як свисткові флейти [14; 19–20] та інших предметів, було виявлено череп бика та кістки немовляти. Образ бика в трипільській культурі мав важливе сакральне значення. Він втілював могутність та чоловічий початок. У багатьох народів бик був ієрофанією небесного бога [3; 101–102]. Відомо, що жертвопринесення бика поширене у багатьох народів світу.

У періоди середнього (4600 – 3200 рр. до н. е.) та пізнього (3200 – 2750 рр. до н.е.) етапів Трипільської цивілізації калатальця набувають інших форм. Середнім етапом Трипілля датовано п'ять калаталець у формі посудинок, знайдених на Поділлі поблизу с. Кліщів (Винницька обл., Україна) [8; 48–49]. Три з них знайдено у фрагментах, а два добре збереглися (рис. 3 а, б). Одне з калаталець має форму маленької амфори з двома вушками та камінчиками всередині і не має орнаменту (рис. 3 а). Його висота становить 3,5 см, а діаметр – 3 см.

Для з'ясування функційного призначення калаталець у формі посудинок інтерес становить орнаментоване калатальце, знайдене у будівлі № 10, яку дослідники вважають господарсько-ритуальним комплексом [3; 55]. Воно є значно більшим за розмірами (рис. 3 б). На відміну від попереднього, всередині знаходилися тверді глиняні кульки. Висота калатальця становить 7,5 см, діаметр – 6 см. Вся поверхня виробу вкрита заглибленим прокресленим орнаментом, залитим білою пастою. Орнамент складається з V-подібних фігур – шевронів, кути яких обернені донизу. У верхній частині, закритій кришечкою, прокреслено заглиблений орнамент у вигляді спіралі. Обернені донизу кути-шеvronи ще з часів палеоліту символізували жіночий початок. Цікавим є ритмічне групування цих шевронів: 3+4+2, що в сумі дорівнює числу «дев'ять». Зазначимо, що в багатьох етнокультурних середовищах існує поділ музичних інструментів на жіночі та чоловічі. До жіночих здебільшого належать інструменти з

порожніми резонаторами, що походять від посудин, а ті, своєю чергою, – від плодів відповідної форми (наприклад, маракаси – калатальця, виготовлені з висушеного гарбуза або кокосового горіха), які символізують жіноче лоно з зародками всередині [20; 32]. Спосіб звуковидобування шляхом струшування інструменту, внаслідок чого кульки або зернятка труться і вдаряються об стінки, сприймався як акт творення [20; 32]. У системі ранньоземлеробських нео- та енеолітичних культур Близького Сходу та Південно-Східної Європи культ родючості був стрижнем релігійних вірувань. Ідея народжуваності асоціювалася з уявленнями первісних людей про родючу силу жінки-матері [7; 105].

Філософ К.Г. Юнг зазначав, що будь-яка посудина є універсальним символом сприймаючого / внутрішнього / відроджуючого жіночого початку [21; 180]. Тому, можливо, найдавнішим зображенням образу Богині-Матері є її втілення у формі антропоморфної посудини. Калатальце у формі глечика (середина II тис. до н. е.) із зернятками всередині, знайдене в одному з поховань на Кіпрі (рис. 4 а), вказує на головну функцію Богині – перетворювати у своєму лоні неживе (зерно) у живе (рослина). Зерно, з якого виростає колосок, зображали на трипільському посуді (рис. 2 в). Очевидно, що подібну ідею втілює також і не орнаментована посудинка-амфора з двома вушками з с. Кліщів (рис. 3 а). *Антропоморфний образ Богині, втілений у калатальцях, значною мірою залежав від того, з якою стадією космогенезу він був пов'язаний.*

Поза сумнівом, що калатальце, знайдене в Кліщеві у будівлі № 10, що була господарсько-ритуальним комплексом, використовувалось під час проведення обрядів. Тому його орнаментацию не можна трактувати довільно, вона мала певне семантичне значення. Антропоморфний абрис форми калатальця та шеврони, обернені кутами вниз, втілюють Богиню. Спіраль, вміщена на покритті, що закриває отвір, вказує, яку з іпостасей Великої Богині втілює калатальце. Це – Місячна Богиня. Спіраль є найдавнішим символом Місяця, а також змії. Змія втілює декілька різних сакральних образів, які семантично пов'язані з Місяцем. Спіраль у символіці архаїчних суспільств пов'язана з семантичним полем Місяця, жінки, води, змії та втілює ідею вічного оновлення й відродження, подібно до циклічного відродження Місяця [3; 137]. Три фази Місяця – молодий, повний та старий – у трипільців символізували сакральну і магічну силу числа *три*, що відповідало трьом періодам життя жінки – юної діви, жінки та особи похилого віку, а також сезонним циклами рослинного і тваринного світів. Наталія Бурдо, дослідниця духовної культури трипільців, зазначає, що кількість іпостасей Великої Богині сягає *дев'яти*, коли кожна із її персоніфікацій – цнотлива діва, німфа-жінка та стара особа – своєю чергою представлені тріадою, що відповідає її трьом функціям: вона дарувала життя, давала смерть та забезпечувала відродження [5; 275]. Поклоніння Богині як утіленню Місяця зумовило її появу у трьох іпостасях тричі [3; 134–135]. Зазначимо, що на калатальці прокреслений орнамент (шеvronи) згруповано у три блоки: 3+4+2, які в сумі дають число *дев'ять*. Можливо, що групування орнаменту у три блоки символізує три функції Богині, а спіраль-змія на покритті вказує, на яку конкретно. Це функція Богині, що дарує нове життя.

Як зазначає Н. Бурдо, в архаїчному міфі змія охороняє сакральне джерело безсмертя, і як місячна істота, вона пов'язана з плодючістю і жіночим первнем. Змія також є атрибутом Великої Богині трипільців [3; 111–112]. Найважливішим значенням образу змії є мотив відродження, оновлення. Зображення змії у вигляді спіралі вміщували на череві ранньотрипільських жіночих керамічних фігурок [3; 112]. На калатальці спіраль-змія оберігає лоно Богині, з якого повинно народитися нове життя.

У керамічній традиції Трипільля антропоморфізм є дуже поширеним явищем [3; 147–149]. Антропоморфізм керамічного посуду дотепер зберігся у назвах окремих частин посуду – шийка, горло, вушка, тулуб, ніжка, ручка [5; 264]. Зазначимо, що антропоморфізм музичних інструментів відображений також у народній термінології, яка до сьогодні використовується на означення їхніх окремих конструктивних деталей – голівка, шийка, язичок, ніжка тощо.

Запропонована семантична інтерпретація форми та орнаменту калатальця з Кліщева як втілення Великої Богині, Богині-Матері, що дарує життя і відродження, отримує підтвердження у формі пізньотрипільського ідіофону, знайденого в дитячому похованні у с. Вихватинці (Рибницький р-н, Молдова) (рис. 3 в) [16; 76–97]. Його довжина складає 12,5 см. Плоска голівка з дуже виступаючим носом, виліпленим одним зашпильовуванням, та товста шия є типовими рисами зображень жіночих обличчя у трипільській пластиці. Навколо голівки, наче німб, розташовані тонкі наскрізні отвори. На шії, ближче до тулуба, знаходиться великий горизонтально розташований наскрізний отвір для шнура. Нижня частина калатальця має форму кулеподібної посудини з плоским дном. Її поверхня суцільно вкрита вертикальними та горизонтальними лініями, що утворюють клітинки (сітку). У нижній та верхній частинах корпусу цей розпис завершується двома широкими горизонтальними смужками. Від отвору для шнурка з обох боків намальовано *по три* вертикальні смужки, які розділяють розпис на дві частини. Елементи розпису прямою або косою сіткою є характерним для пізньотрипільської кераміки.

Поховання, де було виявлено калатальце з Вихватинця, належить дівчинці-підлітку віком 10–12 років, яка навряд чи потребувала дитячої забавки. Цей факт є додатковим аргументом, який підтверджує

ритуальні функції і сакральність цього шумового інструмента в духовній культурі пізніх трипільців. Цікавим для нас є кількість вертикальних смужок, що розділяють із двох боків передню та задню частини орнаменту-сітки на калатальці (рис 3 в). Їх по три з обох боків. Число *три* символізує Богиню. Можливо, число шість (3+3) вказує на дві її функції – дарувати життя (струшування калатальця сприймалось як акт творення) та забезпечувати відродження після смерті. А. Погожева, дослідниця антропоморфної пластики Трипілля, вважає, що калатальця поєднували в собі декілька змістових моментів: символ плодючості, роль матері-берегині та власне функції калаталець, що відлякували звуком ворожі сили [17; 115]. На мою думку, *основним символом калатальця, покладеного у поховання дівчинки-підлітка, є ідея відродження.*

Обожнення природного циклу – життя, смерть, воскресіння – були основою релігії трипільців. У цьому сенсі порівняймо інструмент із Вихватинець із подібним за формою калатальцем (2400– 2300 рр. до н. е.), знайденим Г. Шліманом під час розкопок Трої (рис. 4 б). Це калатальце яскраво демонструє зв'язок з образом Богині, яка схрещеними на животі руками ніби оберігає свій плід, що має народитися. Цікаво зазначити, що, крім цього калатальця, під час розкопок Трої в тих самих археологічних шарах (2400– 2300 рр. до н. е.) знайдено подібне за формою калатальце, яке у стилізованому вигляді також відтворює образ Богині (рис. 4 в). Подібної форми неорнаментоване калатальце походить з іншого поховання дитини з Вихватинець (рис.3 г). Зазначимо, що серед дитячих поховань могильника у Вихватинцях, калатальця знаходились лише у двох з них, що були вміщені в одному комплексі з похованням вождя [16; 87–88]. Можливо, поховані діти були пов'язані з вождем родинними зв'язками. Молдовський археолог І. Манзура вважає, що ця група поховань є родинним некрополем [11; 116–117]. Очевидно, що калатальця, покладені в могили цих дітей, символізували віру в їх відродження, яке дарує Богиня.

Висновки. Отже, символізм форм та орнаментів керамічних калаталець у вигляді зерна та антропоморфної посудини, дає підстави стверджувати, що *цей шумовий інструмент не міг бути простою дитячою забавкою*, як вважають дослідники [8; 156–157]. Важливим критерієм для визначення їх як предметів не утилітарного (дитячі іграшки), а ритуального призначення є *контекст їх знахідок* у комплексах, які дослідники визначають як сакральні (Лука-Врублівецька, Кліщів) та серед поховальних предметів (Вихватинці).

Ілюстрації

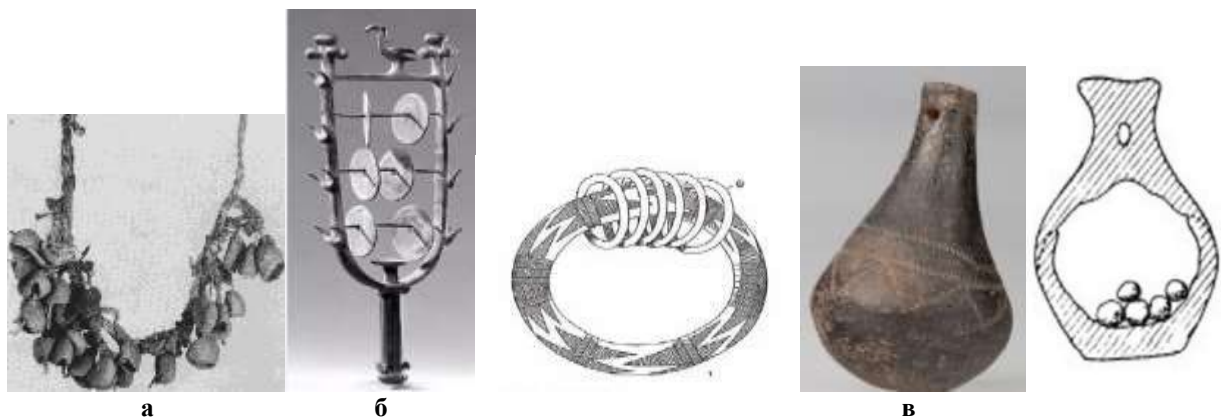
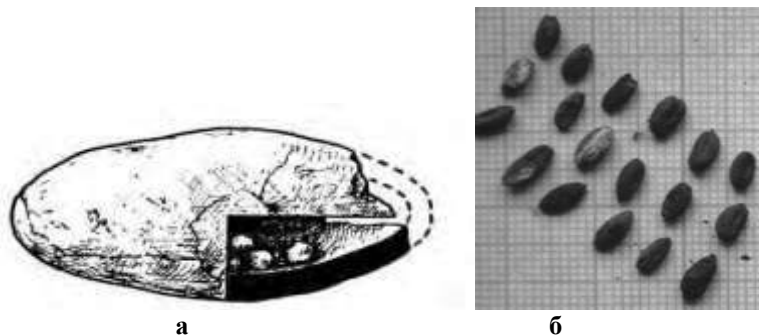
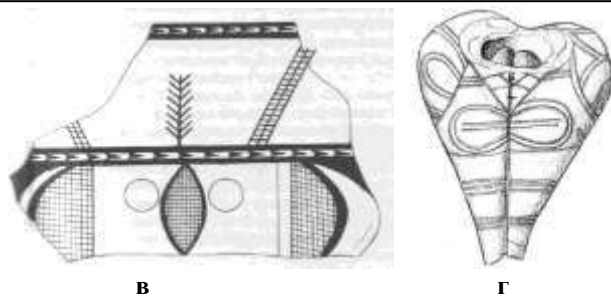

Рис. 1. Різновиди ідіофонів: а – шнурові (нанизані на шнурок предмети); б – стрижневі (предмети, нанизані на стрижень або кільце); в – посудинні струшувані ідіофони.

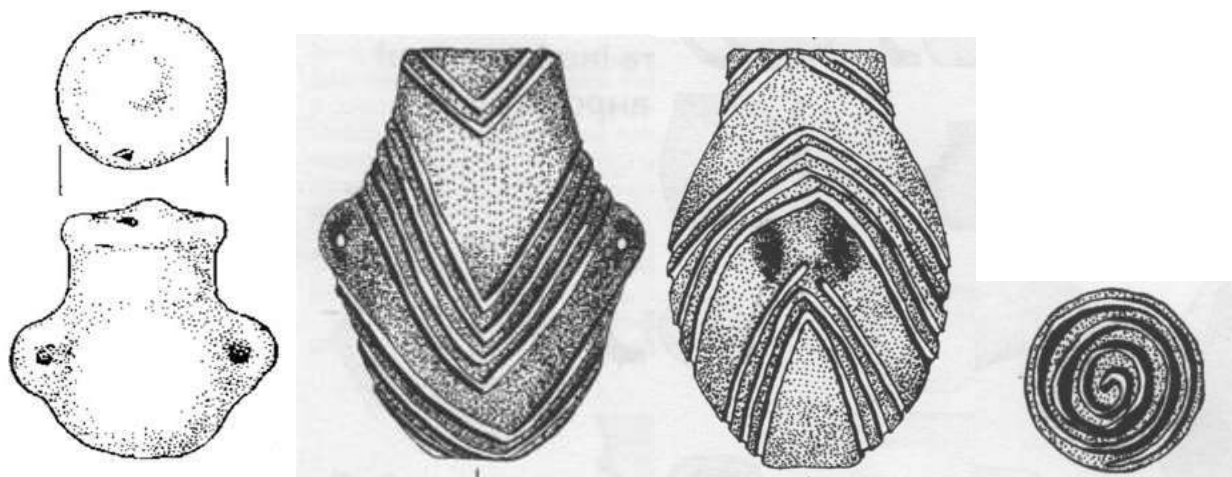

в

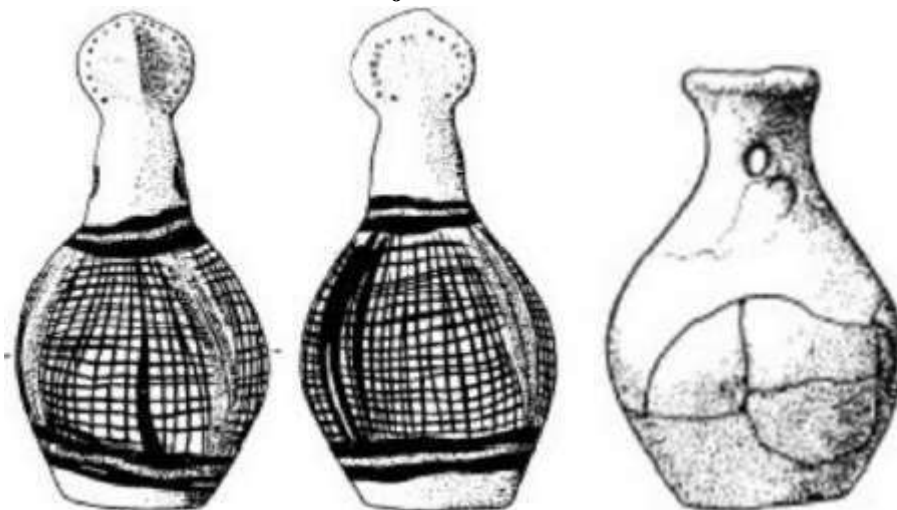
г

Рис. 2. а – калатальце овально-витягнутої форми (Лука-Врублівецька); б – зерна трипільської пшениці-двозернянки; в – малюнок зерна та пророслого колоска на фрагменті трипільської посудини; г – фрагмент жіночої фігурки із кульками, що символізують зародки (Нові Русешти, Молдова).

а

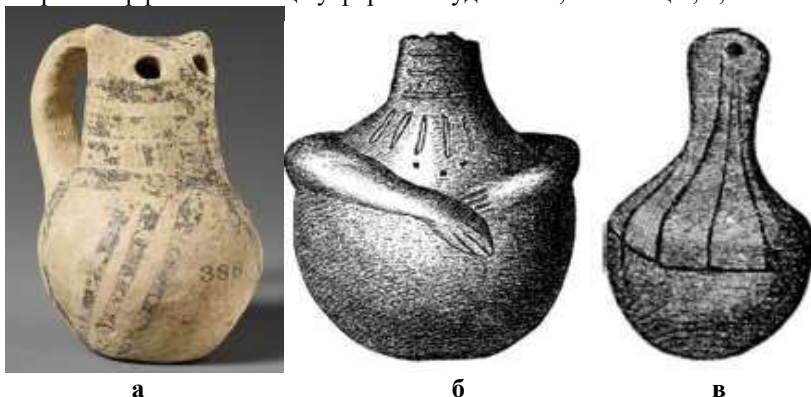
б

в

г

Рис. 3. Антропоморфні калатальця у формі посудинок: а, б – Кліщів; в, г – Вихватинці.

а

б

в

Рис. 4. Антропоморфні калатальця у формі посудинок: а – Кіпр (середина II тис. до н. е.); б, в – Троя (2400–2300 рр. до н.е., розкопки Г. Шлімана).

Список використаної літератури

1. Балабина В. И. Фигурки животных в памятниках Кукутени-Триполья. Москва : Старый сад, 1998. 270 с.
2. Бибииков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. *Материалы и исследования по археологии СССР*. № 38. Москва-Ленинград : Изд-во АН СССР, 1953. С. 5–408.
3. Бурдо Н. Сакральний світ трипільської цивілізації. Київ : Наш час, 2008. 296 с.
4. Бурдо Н. К вопросу об интерпретации углубленных объектов на поселениях трипольской культуры. *Revista arheologica. Serienouă*. /ed. Oleg Levițki. Vol. IX. nr. 1. Chișinău: AȘM, 2013 pp. 48–53.
5. Бурдо Н. Б., Відейко Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків : Фоліо.2008. 415 с.
6. Грубер Р. И. История музыкальной культуры. Т. 1. Ч. I. Москва-Ленинград : Гос. муз. изд-во, 1941. 593 с.
7. Гусев С. О. Нові дані про культову пластику Трипільської культури. *Археологія*, 1996. № 3. С.105–111.
8. Заєць І. Трипільська культура на Поділлі. Вінниця : Тезис, 2001. 184 с.
9. Кіосак Д. В., Денисюк В. Л., Поліщук Л. Ю. Орнітоморфне брязкальце Трипільської культури з півночі Одещини. *Археологія*, 2014. № 3. С. 67–72.
10. Корпусова В. Яйце-райце і великодні крашанки. *Україна молода*. 2008. № 075. 19.04.
11. Манзура І. В. Некоторые аспекты социальной организации носителей позднетрипольской культуры (по материалам Выхватинского могильника). *Древние культуры Юго-Восточной Европы и Западной Азии. Сб. к 90-летию со дня рождения и памяти Н. Я. Мерперта*. Москва : ИАРАН, 2014. С. 93–123.
12. Маркевич В. И. Многослойное поселение Новые Русешты I. *Краткие сообщения ин-та археологи*. 1970. Вып. 123. С. 56–68.
13. Овчинников Е. В. Трипільська культура Канівського Подніпров'я (етапи VII – CI. Київ : Вид. О. Філюк, 2014. 406 с.
14. Олійник О. Г. Різновиди пізньопалеолітичних духових інструментів у первісній музично-інструментальній культурі України. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наук. зб. Рівне : РДГУ, 2023. С. 18–29.*
15. Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестров'я. *Материалы и исследования по археологии СССР*. № 84. Москва; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1961. С. 5–203.
16. Пассек Т. С. Итоги работ в Молдавии в области первобытной археологии. *Краткие сообщения и-та истории материальной культуры*. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. Вып. 56. С.76–97.
17. Погожева А. П. Антропоморфная пластика Триполья. Новосибирск : Наука, Сибирское отд., 1983. 145 с.
18. Попова Т. А. Некоторые группы глиняных изделий из трипольского поселения Ракове. *Археологія*. № 3. 1996. С. 134–141.
19. Сушко А. О. Давньоруські писанки. *Археологія*. 2011. № 2. С. 46–52.
20. Цивьян Т. В. Язык: тема и вариации. Избранное. Кн. 2: *Античность. Язык, Знак, Миф и фольклор. Поэтика*. Москва : Наука. 2008. С. 24–38.
21. Юнг К. Г. Алхимия снов. Четыре архетипа. Москва : Владос, 1996. 312 с.
22. Якубенко О. О. Трипільські статуетки птахів у збірці Національного музею історії України. До 100-річчя НМІУ: *Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої Міжнародному дню музеїв (1997)*. Київ, 1998. С. 42–59.
23. Якубенко О. О. Колекції із розкопок В.В. Хвойки на трипільських поселеннях у Національному музеї історії України. *Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. Матеріали і дослідження* / ред. Блажевич Н. В., Михайлова Н. Р. Ч.2. Київ: Академперіодика, 2006. С. 45–70.
24. Gimbutas M. The Language of the Goddess Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization. London : Thames & Hudson, 2001. 388 p.
25. Hornbostel E. M. von, Sachs C. Classification of Musical Instruments: Translated from the Original German by Anthony Baines and Klaus P. Wachsmann. *The Galpin Society Journal*, Vol. 14 (Mar., 1961). P. 3-29. URL: <http://www.jstor.org/stable/842168>.

References

1. Balabina V. I. Figurki zhivotnykh v pam'yatnikakh Kukuteni-Tripol'ya. Moskva : Staryy sad, 1998. 270 s.
2. Bibikov S. N. Rannetripol'skoye poseleniye Luka-Vrublevetskaya na Dnestre. *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*. № 38. Moskva-Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1953. S. 5–408.
3. Burdo N. Sakral'nyy svit trypil'skoyi tsyvilizatsiyi. Kyiv : Nash chas, 2008. 296 s.
4. Burdo N. K voprosu ob interpretatsii uglublennykh ob'yektov na poseleniyakh tripol'skoy kul'tury. *Revista arheologica. Serienouă*. /ed. Oleg Levițki. Vol. IX. nr. 1. Chișinău : AȘM, 2013 pp. 48–53.
5. Burdo N. B., Videyko Trypil's'ka kul'tura. Spohady pro zolotyy vik. Kharkiv : Folio.2008. 415 s.
6. Gruber R. I. istoriya muzykal'noy kul'tury. Tom 1. Chast' pervak. Moskva-Leningrad : Gos. muz. izdatel'stvo, 1941. 593 s.
7. Husyev S. O. Novi dani pro kul'tovu plastyku Trypil's'koyi kul'tury. *Arkheolohiya*, 1996. № 3. S. 105–111.
8. Zayets' I. Trypil's'ka kul'tura na Podilli. Vinnytsya : Tezys, 2001. 184 s.
9. Kiosak D. V., Denysyuk V. L., Polishchuk L. YU. Ornitomorfne bryazkal'tse Trypil's'koyi kul'tury z pivnochi Odeschyny. *Arkheolohiya*, 2014. № 3. S. 67–72.
10. Korpusova V. Yaitse-raytse i velykodnikrashanky. *Ukrayina moloda*. 2008. № 075. 19.04
11. Manzura I. V. Nekotoryye aspekty sotsial'noy organizatsii nositeley pozdne tripol'skoy kul'tury (po materialam Vykhvatinskogo mogil'nika). *Drevniye kul'tury Yugo-Vostochnoy Yevropy i Zapadnoy Azii. Sbornik k 90-letiyu so dnyarozhdeniya i pamyati N.YA. Merperta*. Moskva : IARAN, 2014. S. 93–123.

12. Markevich V. I. *Mnogosloynoye poseleniye Novyye Ruseshty I. Kratkiye soobshcheniya institute arkheologii.* 1970. Vyp. 123. S. 56–68.
13. Ovchinnikov E. V. *Trypil culture of the Kaniv region (stages VII – III.* Kyiv : Publisher Oleg Filyuk, 2014. 406 p.
14. Oliynyk O. H. *Riznovydy pizn'opaleolitychnykh dukhovykh instrumentikh u pervisniy muzychno-instrumental'niy kul'turi Ukrainy. Ukrayins'ka kul'tura: mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku. Naukovy zbirnyk.* Rivne : RDHU, 2023. S. 18–29.
15. Passek T. S. *Rannezemledel'cheskiye (tripol'skiye) plemena Podnestrov'ya. Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR.* № 84. Moskva–Leningrad : Izd-vo AN SSSR, 1961. S. 5–203.
16. Passek T. S. *Itogi rabot v Moldavii v oblasti pervobytnoy arkheologii. Kratkiye soobshcheniya institute istorii material'noy kul'tury.* Moskva : Izd-vo AN SSSR, 1954. Vyp. 56. S. 76–97.
17. Pogozheva A. P. *Antropomorfnaia plastika Tripol'ya.* Novosibirsk : Nauka, Sibirskoye otdeleniye, 1983. 145 s.
18. Popova T. A. *Nekotoryye gruppy glinyanykh izdeliy iz tripol'skogo poseleniya Rakovets. Arkheologiya.* № 3. 1996. S. 134–141.
19. Sushko A. O. *Davn'orus'ki pysanky. Arkheolohiya.* 2011. № 2. S. 46–52.
20. Tsiv'yan T. V. *Yazyk : tema i variatsii. Izbrannoye. Kniga 2: Antichnost'. Yazyk, Znak, Mif i fol'klor. Poetika.* Moskva : Nauka. 2008. S. 24–38.
21. Yung K. G. *Alkhiymiya snov. Chetyre arkhetipa.* Moskva : Vlado, 1996. 312 s.
22. Yakubenko O. O. *Trypil's'ki statuetky ptakhiv u zbirtsi Natsional'noho muzeyu istoriyi Ukrainy. Do 100-richchya NMIU: Materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi Mizhnarodnomu dnyu muzeyiv (1997).* Kyiv, 1998. S. 42–59.
23. Yakubenko O. O. *Kolektsiyi iz rozkopok V. V. Khvoyky na trypil's'kykh poselennyakh u Natsional'nomu muzeyi istoriyi Ukrainy. Doslidzhennya trypil's'koyi tsyvilizatsiyi u naukoviy spadshchyni arkheoloha Vikentiyi Khvoyky. Materialy i doslidzhennya/ red. Blazhevych N. V., Mykhaylova N. R. CH.2.* Kyiv: Akadempriodyka, 2006. S. 45–70.
24. Gimbutas M. *The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization.* London : Thames & Hudson, 2001. 388 p.
25. Hornbostel E. M. von, Sachs C. *Classification of Musical Instruments: Translated from the Original German by Anthony Baines and Klaus P. Wachsmann. The Galpin Society Journal,* Vol. 14 (Mar., 1961). P. 3–29. URL: <http://www.jstor.org/stable/842168>

MORPHOLOGY AND SEMANTIC INTERPRETATION OF TRIPIL CERAMIC IDIOPHONES OF OVAL ELONGATED AND ANTHROPOMORPHIC FORM

Oliynyk Olga – Candidate of Art Criticism, Associate Professor,
Lviv National Music Academy named after M. V. Lysenko, Lviv

The article is devoted to the analysis of the morphology and semantic interpretation of kalathalets of an oval-elongated shape, as well as kalathalets in the form of anthropomorphic vessels of the early, middle and late stages of the Trypil civilization. The origin of the oval-elongated kalathalets of early Trypillia (Luka-Vrublivetska, Soloncheny) and their connection with the sacral sphere have been established. A semantic interpretation of the ornament of the amphora-shaped rattle of the middle stage of Tripillia (Klishchiv) was carried out. The anthropomorphic pitchers in the form of jug vessels of the late stage of Tripillia (Vykhvatyntsi) were analyzed. The context of their finds and the semantic interpretation proposed by the author of the article made it possible to determine their functions as ceremonial and ritual attributes. The identification of their original functions as children's toys has been refuted.

Key words: idiophones, kalathalsia, Hornbostel-Sachs classification, musical archeology, Trypilian civilization.

UDC 780.6 : 681.819 + 903.13

MORPHOLOGY AND SEMANTIC INTERPRETATION OF TRIPIL CERAMIC IDIOPHONES OF OVAL ELONGATED AND ANTHROPOMORPHIC FORM

Oliynyk Olga – Candidate of Art Criticism, Associate Professor,
Lviv National Music Academy named after M. V. Lysenko, Lviv

The aim of paper – to find out the origin of the oval-elongated rattles of the early stage of Trypillia, as well as to carry out a semantic interpretation of the ornament of the amphora-like rattle of the middle stage of Trypillia and the anthropomorphic vessel-shaped rattles of its late stage, and to show their connection with the image of the Mother Goddess.

Research methodology. The paper uses combined archaeological and organological research methods.

Results. The symbolism of the shapes and ornaments of ceramic rattles in the form of grain and an anthropomorphic vessel gives every reason to assert that this noisy instrument could not have been a simple children's toy, as researchers believe [8; 156–157]. An important criterion for identifying them as objects of not utilitarian (children's toys) but ritual purpose is the context of their findings in complexes that researchers define as sacred (Luka-Vrublivetska, Klishchiv) and among funerary objects (Vykhvatyntsi).

Novelty. The origin of the prototype of the oval-elongated shape of the kalathalets was established from the grain of durum wheat, which was one of the main crops in the economy of Trypillians. The archaeological context of the finding of a rattle in the sanctuary testifies to the ritual functions of this idiophone in the ritual practice of the population of the early stage of Trypilian culture. Based on the proposed semantic interpretation of the amphora-shaped rattle and the ornament applied to it, it was possible to interpret it as an anthropomorphic embodiment of the Mother Goddess, who gave life and ensured rebirth after death. The method of extracting sound by shaking the instrument, as a result of which the balls rub against the walls, was

perceived as an act of creation, the birth of a new life, which was given by the Mother Goddess embodied in the anthropomorphic outline of the forms of the rattle.

The practical significance. The paper materials can be used in research on the musical and instrumental culture of the ancient peoples of the world.

Key words: idiophones, kalathalsia, Hornbostel-Sachs classification, musical archeology, Trypilian civilization.

Надійшла до редакції 27.01.2024 р.

УДК 7.045.5:(75.056-745.5)/(4) «11–17»

ПЛЯСКИ СМЕРТІ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ І ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОМУ МИСТЕЦТВІ ЄВРОПИ XIV–XVIII СТОЛІТЬ

Школьна Ольга Володимирівна – доктор мистецтвознавства, професор,
Київський столичний університет ім. Б. Грінченка, м. Київ
<https://orcid.org/0000-0002-7245-6010>
DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.745>
dushaorchidei@ukr.net

Ковальчук Остап Вікторович – кандидат мистецтвознавства, доцент,
Київський столичний університет ім. Б. Грінченка, м. Київ,
<https://orcid.org/0000-0002-9178-401X>
o.kovalchuk@kubg.edu.ua,

Качуровська Діана Юрійвна – викладач кафедри образотворчого мистецтва
Київський столичний університет ім. Б. Грінченка, м. Київ,
<https://orcid.org/0000-0009-5279-976X>
kacurovskad@gmail.com

Погребнюк Яна Валеріївна – старший викладач кафедри образотворчого мистецтва,
Київський столичний університет ім. Б. Грінченка, м. Київ
<https://orcid.org/0000-0001-5237-1047>
y.pogrebnyuk@kubg.edu.ua

Статтю присвячено розгляду мотиву «Пляски смерті» в образотворчому мистецтві Європи XIV–XVIII ст. Окреслено витоки звернення до есхатологічних мотивів в епоху романіки, коли 1164 р. при перенесенні мощів Маккавеїв з Італії до Кельну, містерія, що раніше називалася «Маккавеївська пляска», отримала назву «Danse Macabre». Зазначено, що від того періоду «розмова зі Смертю», яка виконувалася 24 дійовими особами, почала набувати не лише поетичного вигляду видовищної вистави з повчально-застережливим змістом, а й отримувати сталих виразів у зображеннях на огороженнях монастирів, стінах храмів і кладовищах. У Середньовіччі часто зорові наративи такого ґатунку містили підписи, подеколи пісенно-поетичного змісту, почасти з елементами гіркої гумору, інколи й ноти мелодій для танців такого ґатунку. Зміцненню релігійних чуттів у народі сприяло і поширення від пізньої готики і ренесансу на теренах Європи (Італія, Франція, Німеччина, Англія, Іспанія) живописних полотен з означеним мотивом, а також книжкових мініатюр на задану тематику, сцен зі Смертю в різьбі по дереву й килимарстві.

З'ясовано, що якщо на ранньому етапі розповсюдження мотиву «Плясок Смерті» остання зображалася як дійова особа своєрідного «вертепу», що поступово набула типових ознак трупу, загорнутого у саван, то від часів маньєризму іконографія вказаного дійства вже включала до 29 пар дійових осіб містерії (зокрема 28 танцюючих без зупинки по три доби до виснаження пар) і віддзеркалювала пізньосередньовічні істерії на тлі поширення інфекційних хвороб, пошесті котрих впливали на психо-емоційні стани колективів людей на площах і вулицях європейських міст. Унаочнено зміни сюжетної інтерпретації «Плясок Смерті» до кінця XVI ст. в образотворчому і декоративно-прикладному мистецтві і їх пізніших реплік-повторів.

Ключові слова: образотворче мистецтво, декоративно-прикладне мистецтво, графіка, книжкова ілюстрація, прото-дизайн, Європа, живопис, мотив, образ смерті, XIV–XVIII століття.

Актуальність теми. Деякі теми тлінності життя, унаочнені в часи романіки-готики, набули особливого поширення в добу ренесансу-маньєризму. Тоді вони мали вигляд викінчених творів образотворчого і декоративного мистецтва з власними дійовими особами, зокрема й з образом Смерті. І, по суті, почали утворювати окремий синтетичний жанр ґатунку «ванітасу», що тиражувався багатьма графіками впритул до XVIII ст. Проте, досі ці наративи не стали темою окремих досліджень у галузі візуального мистецтва.

Так, сьогодні поняття «Пляска Смерті», або «Танець смерті» у мистецтвознавчій літературі майже ототожнюються. При цьому перше є темою видовищних середньовічних містерій, що відбувалися на вулицях великих європейських міст у певні релігійні свята і мали унаочнювати вірянам постулати релігійних учень відповідно до есхатології богослужбових текстів.

Натомість під другим розуміються реальні колективні істерії-хореоманії ґатунку «танцювальної чуми» 1518 р. у Страсбурзі, коли люди відплясували доти, допоки у них не ставалися інфаркти, інсульты, розриви серця або повне фізичне виснаження, яке призводило до смерті.